

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΩΝ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΤΡΙΒΩΝ

ΧΩΡΙΚΑ ΚΑΙ ΚΛΑΔΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΤΥΠΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ:
ΕΡΓΑΣΙΑΚΗ ΚΑΙ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗ ΕΥΕΛΙΞΙΑ
ΣΤΗ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Στέλιος Γκιάλης*

Από τα μέσα της δεκαετίας του '70 οι ανεπτυγμένες οικονομίες του δυτικού κόσμου βρέθηκαν αντιμέτωπες με μια παρατεταμένη κρίση στο εσωτερικό τους. Η κρίση αυτή πυροδότησε μια σειρά μετασχηματισμών και συνοδεύτηκε από ποικίλες γεωγραφικές αναδιαρθρώσεις. Τις αλλαγές και τη νέα πραγματικότητα προσπάθησε να περιγράψει μια σειρά θεωρητικών αναλύσεων, οι οποίες, σχεδόν στο σύνολό τους, συμφωνούν πως ο σύγχρονος κόσμος χαρακτηρίζεται από αυξημένη ευελιξία, σε παραγωγικό, εργασιακό και γεωγραφικό επίπεδο. Η διατριβή, φιλοδοξώντας να καλύψει και να εμπλουτίσει ένα τμήμα του προβληματισμού γύρω από τις αλλαγές στα πρότυπα παραγωγής και εργασίας, εστιάζοντας στις άτυπες μορφές απασχόλησης, έθεσε εξαρχής ως στόχο την ερευνητική συνεισφορά γύρω από τρία κεντρικά ερευνητικά ερωτήματα:

A) Ποια είναι τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της εργασίας, και ειδικά της άτυπης εργασίας, στα πλαίσια του ελληνικού προτύπου συσώρευσης;

B) Ποιες είναι οι αναδιαρθρωτικές στρατηγικές που προκρίνονται από τις βιομηχανικές επιχειρήσεις, στα πλαίσια των προσπαθειών τους για προσαρμογή και αντιμετώπιση

του διεθνούς και εσωτερικού ανταγωνισμού; Ποιες άτυπες μορφές εργασίας ενσωματώνουν αυτές οι στρατηγικές αναδιάρθρωσης; Τέλος, ποια η συμβολή των στρατηγικών αυτών στην αλλαγή της φυσιογνωμίας των τοπικών παραγωγικών συστημάτων και περιοχών;

Γ) Σε τι βαθμό μπορούν οι θεωρητικές προσεγγίσεις που αφορούν τη «μεταφορντική» περίοδο, και ειδικά αυτή της ευέλικτης εξειδίκευσης, να ερμηνεύσουν τις αναδιαρθρωτικές στρατηγικές στην ελληνική βιομηχανία και τις εξελίξεις γύρω από την άτυπη εργασία;

Τα παραπάνω ερευνητικά ερωτήματα διατρέχονται από την προσπάθεια ερμηνείας και ανάλυσης της γεωγραφικής έκφρασης των ως άνω διαδικασιών.

Για τη μελέτη των ερωτημάτων υιοθετήθηκε η προσέγγιση των θεωρητικά πληροφορημένων εμπειρικών ερευνών, οι οποίες μελετούν τις αλλαγές στα πλαίσια τοπικών παραγωγικών συστημάτων και αγορών εργασίας στη διαλεκτική τους αλληλεπίδραση με τις παγκόσμιες ή εθνικής κλίμακας διαδικασίες αναδιάρθρωσης. Για τον εντοπισμό των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της άτυπης εργασίας¹ στα πλαίσια του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού αποφασίστηκε, μέσα από δευτερεύ-

* Τοπογράφος Μηχανικός, υπότροφος ΙΚΥ, e-mail: sgkialis@topo.auth.gr.

1. Στα πλαίσια της μελέτης αυτής, η άτυπη εργασία ορίζεται σε αντιδιαστολή με αυτό που αποκαλείται «τυπική μορφή απασχόλησης», δηλαδή την πενήνμηρη οκτάωρη, και όχι με βάση τη θεσμική κατοχύρωση και ρύθμιση. Με δεδομένη την παραπάνω διάκριση, μορφές εργασίας όπως η μερική απασχόληση εντάσσονται στις άτυπες μορφές.

ουσες στατιστικές και βιβλιογραφικές πηγές, η εξέταση της ιστορικής εξέλιξης της Ελλάδας σε δύο χρονικές περιόδους:

α) στη μεταπολεμική περίοδο «δυναμικής επέκτασης» (1950-1973), και

β) στη μεταπολιτευτική περίοδο, που διαρκεί ως τις μέρες μας και συνδέεται με τη διεθνή κρίση.

Παράλληλα, για τη διερεύνηση των ερευνητικών υποθέσεων της διατριβής, πραγματοποιήθηκαν δύο (2) έρευνες στο τοπικό παραγωγικό σύστημα του Νομού Θεσσαλονίκης:

1) η πρώτη έρευνα αφορούσε τις Επιθεωρήσεις Εργασίας της Θεσσαλονίκης, και συγκεκριμένα την καταγραφή των συμβάσεων έργου και μερικής απασχόλησης, για την περίοδο 1999-2001¹.

2) η δεύτερη έρευνα, προκειμένου να εντοπίσει τις στρατηγικές αναδιάρθρωσης που προκρίνονται από τις ελληνικές επιχειρήσεις και τις χωρικές διαστάσεις αυτών, μελέτησε έξι βιομηχανικούς κλάδους: ποτά (15.), υποδήματα (19.), κλωστοϋφαντουργία (17.), μη μεταλλικά ορυκτά (26.), μηχανήματα (29.), Η/Υ-πληροφορική (30. & 72.).² Για την επιλογή δείγματος των επιχειρήσεων εφαρμόστηκε στρωματοποιημένη, μη αναλογική δειγματοληψία, σε δύο υπο-ομάδες επιχειρήσεων, και το τελικό δείγμα αποτελούσαν 200 επιχειρήσεις.

Στις επόμενες παραγράφους παρατίθενται ενδεικτικά ορισμένα από τα συμπεράσματα:

Α) Ακολουθώντας άλλους μελετητές, η διατριβή υπογραμμίζει εκ νέου πως το πρότυπο συσσώρευσης στον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό τον 20ό αιώνα απείχε σημαντικά από τα κεντρικά φορντικά πρό-

τυπα. Οι άτυπες μορφές απασχόλησης συνέβαλαν σημαντικά στην καθιέρωση αυτής της ιδιαίτερης/«στρεβλής» αναπτυξιακής μορφολογίας αλλά και στον καθορισμό της φυσιογνωμίας των ελληνικών πόλεων και περιοχών.

Ειδικά για τη μεταφορντική περίοδο στην Ελλάδα, προέκυψε πως οι άτυπες μορφές εργασίας παρουσίασαν μια αντιφατικού χαρακτήρα τάση διεύρυνσης του μεριδίου τους, στο σύνολο του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας. Για την περίοδο αυτή, μια σειρά από «παραδοσιακές» άτυπες μορφές (π.χ. εποχική εργασία, ανασφάλιστη εργασία, υπερωριακή απασχόληση) αναπαράγονται, αποτελώντας συχνά ενεργό τμήμα σύγχρονων στρατηγικών προσαρμογής, ενώ νέες μορφές αναδύονται και επεκτείνονται (π.χ. μερική απασχόληση, δανεισμός εργαζομένων), με μικρότερους ρυθμούς σε σχέση με τα δυτικοευρωπαϊκά αντίστοιχα μεγέθη. Επίσης, ώθηση στην επέκταση των άτυπων μορφωμάτων έδωσε η σταδιακή μετάβαση της Ελλάδας από το πρότυπο της χώρας που «εξάγει» εργατικό δυναμικό σε ένα πρότυπο χώρας που υποδέχεται αλλοδαπούς μετανάστες.

Τα παραπάνω επιβεβαιώθηκαν σε μεγάλο βαθμό μέσα από την έρευνα στις Επιθεωρήσεις Εργασίας της Θεσσαλονίκης. Από τη διερεύνηση αυτή προέκυψε πως:

- Το πρόσφατο θεσμικό πλαίσιο γύρω από τις εργασιακές σχέσεις, (π.χ. ν.2639/98) εφαρμόζεται στην πράξη από τις επιχειρήσεις, με ιδιαίτερα αυξητικούς ρυθμούς (+12% αύξηση του συνολικού αριθμού άτυπων συμβάσεων μεταξύ 2000/2001).

- Οι αντίστοιχες συμβάσεις που αφορούν στη μεταποίηση, παρά το ότι είναι συγκριτικά λιγότερες σε σχέση με τις συμβάσεις των υπηρε-

σιών, παρουσιάζουν εξαιρετικά μεγάλη αύξηση την περίοδο 2000/2001 (βλ. Χάρτη 1).

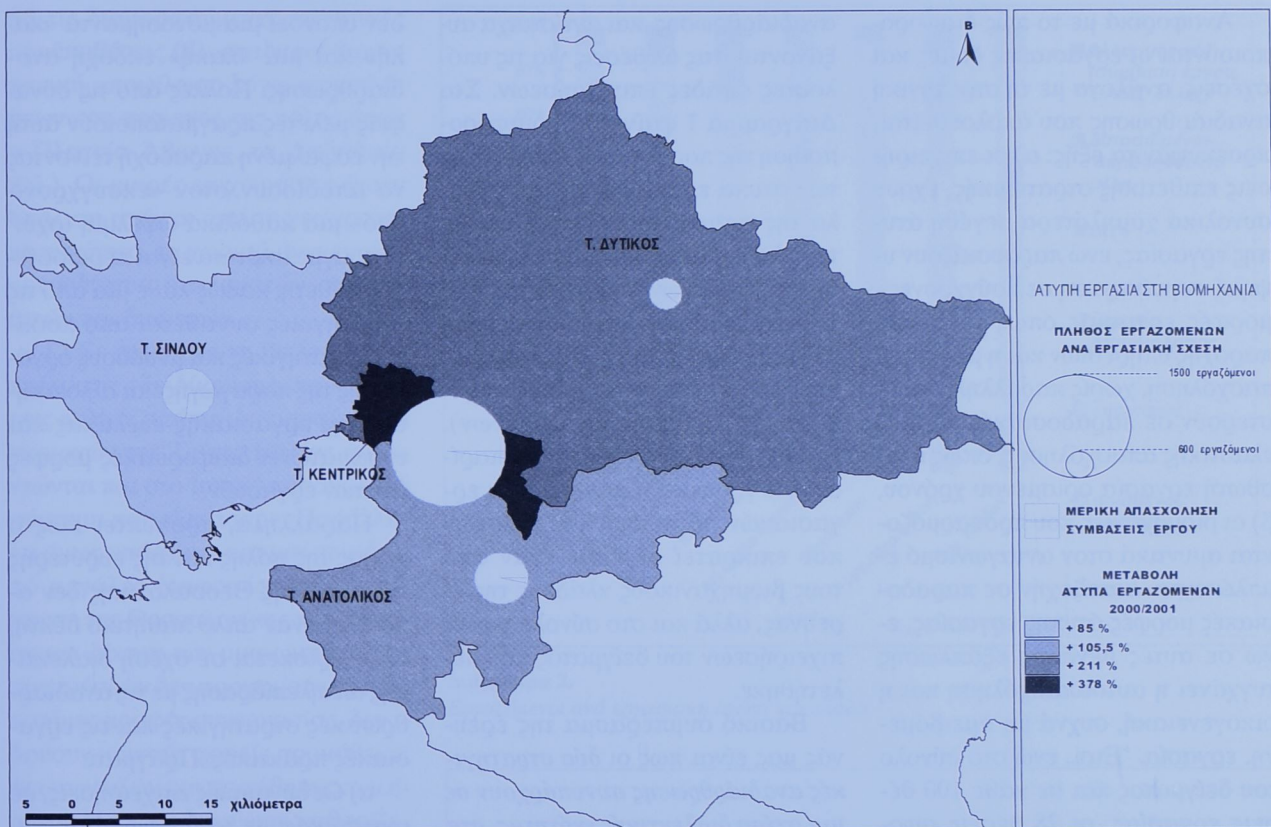
- Έμμεσα προκύπτει πως στο τοπικό παραγωγικό σύστημα της Θεσσαλονίκης υπάρχουν εκατοντάδες εργαζόμενοι σε μικρο-εργαστήρια ή σε δωμάτια σπιτιών, με ελάχιστα ή καθόλου εργασιακά δικαιώματα. Οι σχετικές συμβάσεις που αφορούν τις φασόν δραστηριότητες και νομιμοποιούνται μέσω των αρμοδίων αρχών είναι ελάχιστες (362 εργαζόμενοι για το 2001), σε μία πόλη που χαρακτηρίζεται από εκτεταμένη εξάπλωση συναφών δραστηριοτήτων στον αστικό και περιαστικό ιστό της.

- Η σχετικά χαμηλή, με βάση τα υπάρχοντα δεδομένα, συμμετοχή της μερικής απασχόλησης στη μεταποίηση οφείλεται, σε μεγάλο βαθμό, στην αποφυγή μίσθωσης σε μερική βάση από το ίδιο το εργατικό δυναμικό, αλλά και στην αδυναμία/απροθυμία των βιομηχανικών επιχειρήσεων να εντάξουν «νέες» μορφές απασχόλησης στο παραγωγικό και οργανωτικό τους πρότυπο, παραμένοντας προσκολλημένες σε παραδοσιακές μορφές εργασιακής ευελιξίας (π.χ. προσωρινή απασχόληση, υπερωριακή εργασία, σε συνδυασμό με υπεργολαβίες/φασόν).

- Παράλληλα, αναδείχθηκε ανάγλυφα η αδυναμία των επίσημων στατιστικών γύρω από τη βιομηχανική παραγωγή, την απασχόληση και τις ποικίλες μορφές εργασιακών ρυθμίσεων να καταγράψουν με ακρίβεια και ευκρίνεια τις εξελίξεις.³

2. Σε παρένθεση οι διηγήσιμοι κωδικοί των δραστηριοτήτων κατά nace.

3. Είναι ενδεικτικό πως με βάση την έρευνα εργατικού δυναμικού της ΕΣΥΕ, για το 2001, οι μερικώς απασχολούμενοι σε επίπεδο πολεοδομικού συγκροτήματος Θεσσαλονίκης είναι περίπου 13.300 (4% των απασχολούμενων). Στη δική μας έρευνα η επίσημα καταγεγραμμένη από τις Επιθεωρήσεις Εργασίας μερική απασχόληση, πάλι για το 2001, αγγίζει τους 30.000 εργαζόμενους, αποτελώντας το 8,9% των απασχολούμενων, σε επίπεδο νομού.

Χάρτης 1.

Κατανομή άτυπα εργαζομένων ανά Επιθεώρηση Εργασίας Ν. Θεσσαλονίκης, 2001

Β) Από την ανάλυση των ερωτηματολογίων που στάλθηκαν σε δείγμα βιομηχανιών του Ν. Θεσσαλονίκης προέκυψε ως βασικό συμπέρασμα πως υφίσταται ένας σαφής διαχωρισμός μεταξύ δύο στρατηγικών αναδιάρθρωσης στους βιομηχανικούς κλάδους της έρευνας. Η πρώτη στρατηγική αναδιάρθρωσης περιλαμβάνει μια ομάδα επιχειρήσεων που προχωρά στην εισαγωγή σύγχρονων τεχνολογικών συστημάτων στην παραγωγική διαδικασία, υλοποιεί επενδύσεις παγίου κεφαλαίου, εφαρμόζει στρατηγικές Έρευνας και Ανάπτυξης (R&D), αναπτύσσει κάποιας μορφής δικτύωση κ.λπ. («στρατηγική επιθετικής αναδιάρθρωσης»). Στον αντίποδα βρίσκεται μια δεύτερη, πολυπληθέστερη της πρώτης, ομάδα επιχειρήσεων, που

διατηρούν αναλλοίωτο τον εξοπλισμό τους, υλοποιούν οριακές αναδιατάξεις της παραγωγής, δεν εφαρμόζουν καινοτομίες, δεν συμμετέχουν σε δίκτυα και εν γένει υιοθετούν στρατηγικές «αμυντικής αναδιάρθρωσης». Στον πυρήνα των επιχειρήσεων που υιοθετούν επιθετικές στρατηγικές εντάσσονται κατά κόρον μεγάλες επιχειρήσεις (με περισσότερους από 50 εργαζόμενους) όλων των κλάδων, ενώ οι μεσαίου ή μικρού μεγέθους μονάδες είναι πραγματικά λίγες. Οι μονάδες αμυντικής στρατηγικής, οι οποίες κυριαρχούν αριθμητικά στο σύνολο του δείγματος, είναι κατά κανόνα μικρού μεγέθους (με λιγότερους από 15 εργαζόμενους), αν και η παρουσία των «μεγάλων» επιχειρήσεων ανάμεσά τους δεν είναι αμελητέα.

Σχήμα 1.

Στρατηγικές αναδιάρθρωσης στη Θεσσαλονίκη, μέγεθος επιχειρήσεων

«Αμυντική» στρατηγική αναδιάρθρωσης απουσία σύγχρονου εξοπλισμού, οριακές αναδιατάξεις της παραγωγής, έλλειψη καινοτομίας-δικτύωσης, υψηλό κόστος μισθοδοσίας κ.α.				
Στρατηγική αναδιάρθρωσης	0-15 εργαζόμενοι (%)	16-49 εργαζόμενοι (%)	50 εργαζόμενοι (%)	Σύνολο επιχ/σεων (%)
«Αμυντική»	66,1	14,0	19,3	100
«Επιθετική»	17,6	5,9	76,5	100

«Επιθετική» στρατηγική αναδιάρθρωσης
σύγχρονα τεχνολογικά συστήματα, επενδύσεις, R&D, καινοτομίες, δικτύωση, χαμηλό κόστος μισθοδοσίας, απόφοιτοι τριτοβάθμιας, αναδιάρθρωση παραγωγής

Αναφορικά με το πώς διαφοροποιούνται οι εργασιακές δομές και σχέσεις, ανάλογα με τη στρατηγική αναδιάρθρωσης που ακολουθείται, προέκυψαν τα εξής: α) οι επιχειρήσεις επιθετικής στρατηγικής, έχουν συνολικά χαμηλότερα μεγέθη άτυπης εργασίας, ενώ παρουσιάζουν υψηλή συγκέντρωση σε «σύγχρονες» μορφές εργασίας όπως το δελτίο παροχής υπηρεσιών και η μερική απασχόληση, χωρίς παράλληλα να υστερούν σε παραδοσιακές μορφές ελαστικής απασχόλησης, όπως η μισθωτή εργασία ορισμένου χρόνου, β) οι βιομηχανίες που προσαρμόζονται αμυντικά στον ανταγωνισμό εμπλέκονται κατεξοχήν σε παραδοσιακές μορφές άτυπης εργασίας, ενώ σε αυτές μεγάλης εξάπλωσης τυγχάνει η αυτοαπασχόληση και η οικογενειακή, συχνά μη αμειβόμενη, εργασία. Έτσι, ενώ στο σύνολο του δείγματος και σε κάθε 100 θέσεις εργασίας, οι 28 θέσεις αφορούν άτυπες εργασιακές σχέσεις, οι άτυπες θέσεις μειώνονται στις 23 προκειμένου για επιχειρήσεις που υλοποιούν επιθετικές στρατηγικές

αναδιάρθρωσης, και αντίστοιχα αυξάνονται στις 65 θέσεις για τις υπόλοιπες ομάδες επιχειρήσεων. Στο Διάγραμμα 1 φαίνεται η διαφοροποίηση της ποσοστιαίας συμμετοχής των άτυπα εργαζομένων στο σύνολο της απασχόλησης, ανάλογα με τον κλάδο και τα διαφορετικά μεγέθη επιχειρήσεων (επιχειρήσεις έως 15 εργαζόμενους / επιχειρήσεις με περισσότερους από 50 εργαζόμενους / σύνολο επιχειρήσεων ανεξαρτήτως αριθμού εργαζομένων). Επίσης, στο Διάγραμμα 2 αναπαρίσταται γραφικά η πανσπερμία εργασιακών προτύπων και σχέσεων που επικρατεί σε κάθε έναν από τους βιομηχανικούς κλάδους της έρευνας, αλλά και στο σύνολο των επιχειρήσεων του δείγματος που μελετήθηκε.

Βασικό συμπέρασμα της έρευνάς μας είναι πως οι **δύο στρατηγικές αναδιάρθρωσης συνυπάρχουν σε μια σχέση διαλεκτικής ενότητας, στα πλαίσια ενός ιεραρχικά δομημένου προτύπου συσώρευσης**. Με άλλα λόγια: η διάκριση ανάμεσα σε δύο τύπους στρατηγικών προσαρμογής

δεν υπονοεί μια μονοσήμαντα «καλή» και μια «κακή» εκδοχή αναδιάρθρωσης. Πολλές από τις συναφείς μελέτες πραγματοποιούν αυτή την εσφαλμένη παραδοχή τείνοντας να αποδίδουν στον «εκσυγχρονισμό» μια καθολικά ωφέλιμη ισχύ.⁴ Η πραγματικότητα είναι περισσότερο σύνθετη, καθώς κάθε μία από τις στρατηγικές συντίθεται από ποικίλες στρατηγικές και μεθόδους οργάνωσης της παραγωγής και αξιοποίησης της εργασιακής ευελιξίας και ενσωματώνει διαφορετικές μορφές άτυπων εργασιών.

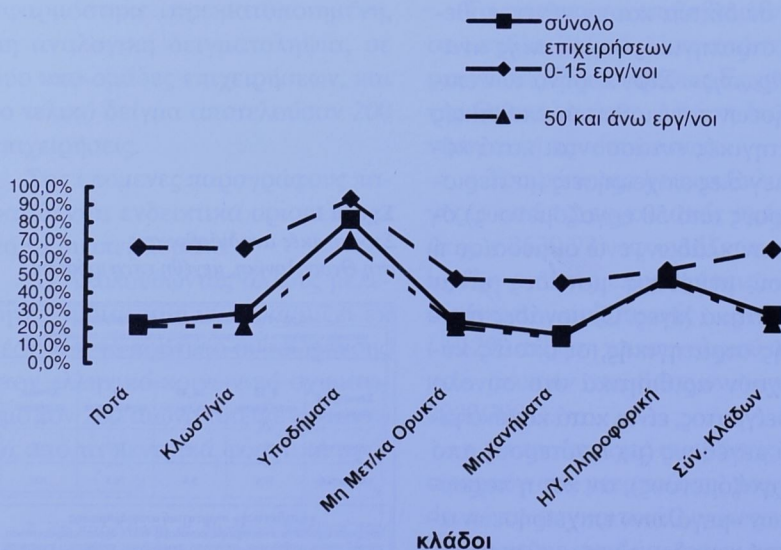
Παράλληλα, προκύπτει πως ο χώρος της πόλης και της ευρύτερης περιοχής της Θεσσαλονίκης δεν αποτελεί έναν απλό παθητικό δέκτη, αλλά βρίσκεται σε σχέση διαλεκτικής αλληλεπίδρασης με τις αναδιαρθρωτικές στρατηγικές και τις εργασιακές πρακτικές. Πράγματι:

α) Οι δυναμικές επιχειρήσεις, σε αντιστοιχία με τα διεθνή πρότυπα, επιδεικνύουν σημαντική χωρική ευελιξία, στα πλαίσια του Νομού Θεσσαλονίκης αλλά και ευρύτερα. Απασχολούν εργατικό δυναμικό από ποικίλες περιοχές, ενώ ένα μεγάλο τμήμα τους έχει πολυχωροθετικό χαρακτήρα, περιλαμβάνοντας συχνά εργοστάσια ή τμήματα σε διαφορετικές περιοχές, στην περιφερειακή ζώνη, σε γειτονικούς νομούς ή χώρες της Βαλκανικής. Με τον τρόπο αυτόν καθορίζονται καθημερινές μετακινήσεις, χρόνοι εργασίας-ανάπαυσης και συνολικά αναπτύσσονται πολύπλοκες αλληλεξαρτήσεις στο τοπικό σύστημα, δημιουργώντας νέες ανάγκες για χώρους παραγωγής, κατοικίας και νέες υποδομές.

β) Οι εξελίξεις αυτές δεν συνεπάγονται μια οριστική εγκατάλειψη των κεντρικών και παραδοσιακών βιομηχανικών συγκεντρώσεων, πα-

Διάγραμμα 1.

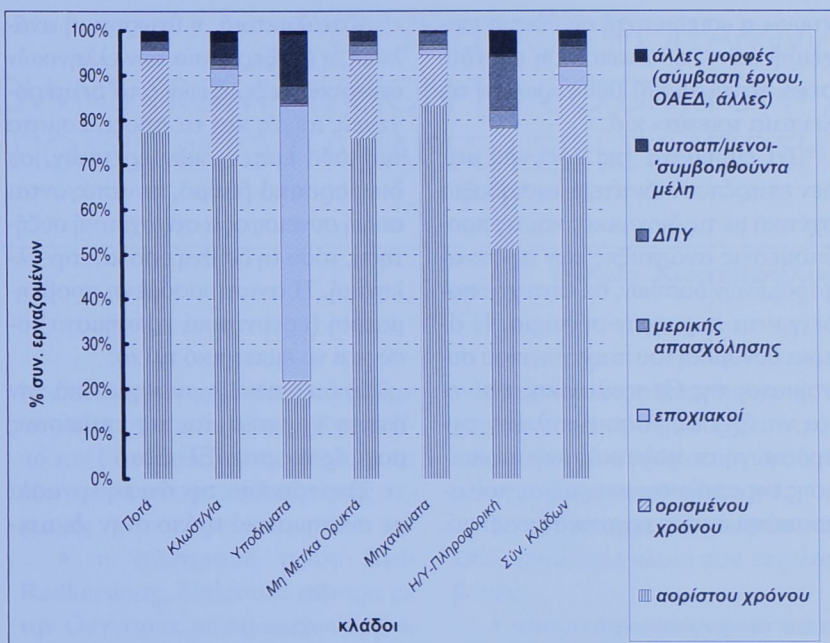
Άτυπα εργαζόμενοι ως προς τη συνολική απασχόληση ανά μέγεθος απασχόλησης και κλάδο

4. Βλ. ενδεικτικά Λινάρδος-Πυλμόν 2002.

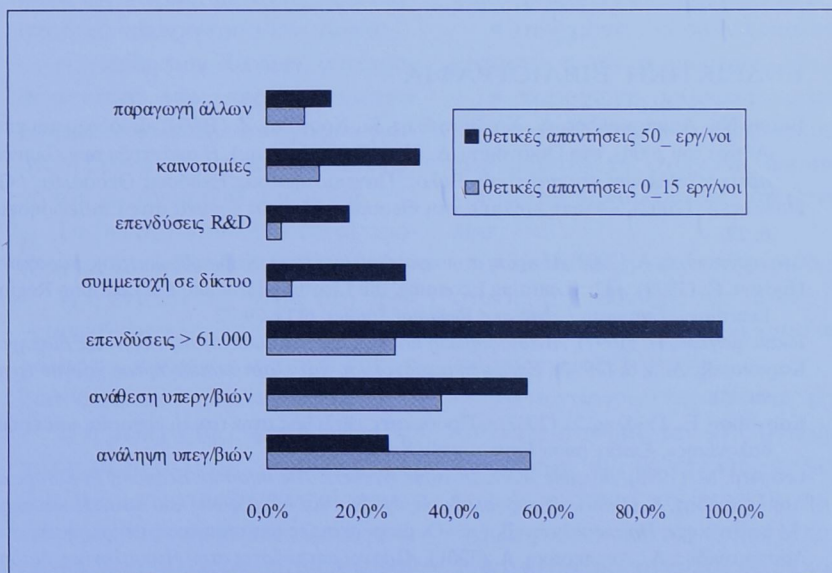
ρά τις διαμορφούμενες αρνητικές προϋποθέσεις (βλ. σταδιακή βιομηχανική αποψίλωση λόγω «αναπλάσεων» σε περιοχές της πόλης όπως η Πλατεία Άθωνος, τα Λαδάδικα κ.ά.). Οι μικρές επιχειρήσεις έχουν απόλυτη ανάγκη από τη γεωγραφική εγγύτητα, τα χωρικά συγκεντρωμένα δίκτυα συνεργατών, προμηθειών και διανομών.

Γ) Σε σχέση με τη θεώρηση της ευέλικτης εξειδίκευσης, προέκυψε πως πολλές από τις ιδιομορφίες των περιοχών της Τρίτης Ιταλίας συναντώνται και στο τοπικό παραγωγικό σύστημα που εξετάσαμε. Παράλληλα όμως υπάρχουν και μια σειρά από μεγάλες διαφορές: στην περίπτωση της Θεσσαλονίκης τα «ανεπίσημα» δίκτυα των μικρομεσαίων επιχειρήσεων δεν προχωρούν σε καινοτόμες μορφές συνεργασίας, δεν ιδρύουν κοινούς φορείς προμήθειας πρώτων υλών και προώθησης πωλήσεων. Η όποια δικτύωση καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από λίγες μεγάλες επιχειρήσεις, που αναθέτουν, με προνομιακούς για τις ίδιες όρους, παραγωγικά τμήματα εντάσεως εργασίας προς μικρότερες μονάδες. Παράλληλα, η δυνατότητα επένδυσης σε νέες ευέλικτες τεχνολογίες και ο γενικότερος εκσυγχρονισμός αποτελούν μια δύσκολα προσεγγίσιμη επιλογή για την πλειοψηφία των μικρομεσαίων επιχειρήσεων. Οι επενδύσεις σε ευέλικτα και σύγχρονα συστήματα αφορούν κυρίως μεγάλες επιχειρήσεις, οι οποίες έχουν τη δυνατότητα άντλησης ιδίων κεφαλαίων αλλά και καλύτερη πρόσβαση σε χρηματοδοτήσεις. Στο Διάγραμμα 3 επιβεβαιώνονται οι τάσεις αυτές μέσα από την παράθεση των θετικών απαντήσεων «μεγάλων» και «μικρών» επιχειρήσεων σε μια σειρά από συναφείς ερωτήσεις, όπως η «δυνατότητα διαφοροποιημένης παραγωγής άλλων προϊό-

Διάγραμμα 2.

Εργαζόμενοι ανά εργασιακή σχέση και κλάδο

Διάγραμμα 3.

Στοιχεία προτύπου ευέλικτης εξειδίκευσης

ντων», η «συμμετοχή σε δίκτυο επιχειρήσεων», η «υλοποίηση επενδύσεων πάνω από 61.000 ευρώ την τελευταία τριετία» κ.ά.

Τα ευρήματα της έρευνάς μας δεν επιτρέπουν ιδιαίτερη αισιοδοξία σχετικά με τις δυναμικές και τις προϋποθέσεις ανάπτυξης των προαναφερόμενων δικτύων, σε επιτυχή υποδείγματα περιοχών-σύστημα. Η όποια δυναμική του παραγωγικού συστήματος της Θεσσαλονίκης φαίνεται να έχει ως βασικό πυλώνα την προσφυγή σε πολιτικές μεγιστοποίησης της απόλυτης υπεραξίας που αποσπάται από το εργατικό δυναμικό.

Καταληκτικά, η θεωρητική ανάλυση, η επεξεργασία των ελληνικών ιστορικών εξελίξεων από δευτερογενείς πηγές και τα αποτελέσματα των δύο εμπειρικών ερευνών, σε διαφορετικό βαθμό, συνεπάγονται σαφή συνεισφορά στη σχετική συζήτηση, τόσο τη διεθνή όσο και την ελληνική. Η αναπτυσσόμενη προβληματική (ερευνητικά ερωτήματα) όσο και το εμπειρικό υλικό:

1) διερευνούν συστηματικά την άτυπη εργασία και τις επιμέρους μορφές της στην Ελλάδα·

2) εντάσσουν την άτυπη εργασία με συστηματικό τρόπο στην ιδιαίτε-

ρότητα του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού, εντοπίζοντας δύο υποκατηγορίες επιχειρήσεων που εκφράζουν σε σημαντικό βαθμό την ιδιομορφία αυτή·

3) μελετούν τις γεωγραφικές διαστάσεις των παραπάνω φαινομένων και διαδικασιών, καθώς και οι δύο έρευνες πεδίου έχουν συστηματικά γεωγραφικό προσανατολισμό (χωροθετική συμπεριφορά επιχειρήσεων, χωρικές σχέσεις επιχειρήσεων και υπεργολάβων, χωρικός καταμερισμός εργασίας, χωρική έκφραση άτυπων και μη μορφών απασχόλησης κ.λπ.).

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βαΐου, Ντ., Λαμπριανίδης, Λ., Χατζημichάλης, Κ., Χρονάκη, Ζ. (1999), «Εκδίωξη και επάνοδος της βιομηχανικής παραγωγής στην Αθήνα του 2000», στο Οικονόμου, Δ., Πετράκος, Γ. (επιμ.), *Η ανάπτυξη των ελληνικών πόλεων. Διεπιστημονικές προσεγγίσεις αστικής ανάλυσης και πολιτικής*, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας / Gutenberg.
- Γκιάλης, Σ. (2002), «Άτυπη εργασία στη Θεσσαλονίκη: μια έρευνα στις Επιθεωρήσεις Εργασίας», *ΕΚΘ. Κόσμος της Εργασίας*, 6: 27.
- Δεδουσόπουλος, Α. (2002), *Η κρίση στην αγορά εργασίας: οι αναδιαρθρώσεις της παραγωγής*, Αθήνα: Τυπωθήτω, τόμ. Β'.
- Hudson, R. (1999), «The Learning Economy, the Learning Firm and the Learning Region: A Sympathetic Critique of the Limits to Learning», *European Urban and Regional Studies*, 6(1): 59-72.
- Ιωακείμoglου, Η. (1997), *Αναδιάρθρωση και διεθνής εξειδίκευση της ελληνικής βιομηχανίας*, Αθήνα: ΙΝΕ/ΓΣΕΕ.
- Καραντίνος, Δ., κ.ά. (1997), *Ενέλικτη απασχόληση και ελαστικοποίηση του χρόνου εργασίας: τάσεις, εξελίξεις, προοπτικές*, Αθήνα: ΕΙΕ.
- Καρνάβου, Ε., Γκιάλης, Σ. (2002), «Πρόσφατες εξελίξεις στην άτυπη εργασία, μια έρευνα στις Επιθεωρήσεις Εργασίας της Θεσσαλονίκης», *Επιθεώρηση Εργασιακών Σχέσεων*, 26(4).
- Leonard, M. (1998), *Invisible Work, Invisible Workers: The Informal Economy in Europe and the U.S.*, Macmillan, USA.
- Λαμπριανίδης, Λ. (1996), «Υπεργολαβικές σχέσεις και διάρθρωση του αστικού και περιφερειακού χώρου: η περίπτωση της Θεσσαλονίκης», *Πρακτικά συνεδρίου «Οι μικρομεσαίες μεταποιητικές επιχειρήσεις στον ιστό της πόλης»*, Αθήνα, ΕΜΠ.
- Λαμπριανίδης, Λ., Λυμπεράκη, Α. (2001), *Αλβανοί μετανάστες στην Θεσσαλονίκη, διαδρομές ενημερίας και παραδρομές δημόσιας εικόνας*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- Λεοντίδου, Λ. (1989), *Πόλεις της σιωπής: εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά*, Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ.
- Λινάρδος-Ρυλμόν, Π. (2002), «Πολιτικές για την ανταγωνιστικότητα και την απασχόληση, η περίπτωση του Νομού Θεσσαλονίκης», *Ενημέρωση του ΙΝΕ/ΓΣΕΕ*, 4.
- Πελαγίδης, Θ. (1997), *Η διεθνοποίηση της ελληνικής βιομηχανίας: ευελιξία και αναδιάρθρωση*, Αθήνα, Εξάντας.
- Σαρηγιάννης, Γ. (2000), *Αθήνα 1830-2000, εξέλιξη-πολεοδομία-μεταφορές*, Αθήνα: Συμμετρία.
- Williams, C. C., et al. (1998), *Informal Employment in Advanced Economies, Implications for Work and Welfare*, Routledge, U.K.
- Χατζημichάλης, Κ., Βαΐου, Ντ. (1997), *Με τη ραπτομηχανή στην κουζίνα και τους Πολωνούς στους αγρούς. Πόλεις, περιφέρειες και άτυπη εργασία*, Αθήνα, Εξάντας.